

ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО

ЩО ДАЛІ?

Примірник суравлений
Левком Лук'яненком
Листо 1989/р.

УЦІС 1989

ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО

ЩО ДАЛІ?

Українська Центральна Інформаційна Служба
Лондон - Мюнхен - Нью Йорк - Торонто
1989

Levko LUKYANENKO

WHAT NEXT?

The national movement in Ukraine
and its perspectives

ISBN: 0 902322 41 9

Published by
Ukrainian Central Information Service
200, Liverpool Road,
London N1 1LF, Gt. Britain

Printed in the United Kingdom by Ukrainian Publishers Ltd.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Програмний твір Левка Лук'яненка під назвою «ЩО ДАЛІ?», що його даємо до рук українського читача, появився в час великих національних і соціально-політичних зрушень на всіх просторах советсько-російської імперії, особливо в Україні. Є він не лише важливим документом національно-визвольного руху нинішніх патріотів на українських землях, але й становить вагомий теоретично-спрямовуючий внесок авторитетного мислителя у загальну дискусію про напрям української політичної думки, про остаточну мету поневоленої нації і шляхи для її осягнення.

Праця «Що далі?» була написана у грудні 1988 — січні 1989 рр. на засланні в Томській області. На нараді членів Всеукраїнської координаційної ради Української Гельсінської Спілки, що відбулася 2-4 лютого ц.р. в Києві, на якій вже був присутнім Л. Лук'яненко, провідні активісти УГС ознайомилися з тезами цієї важливої праці і дійшли до повного порозуміння щодо подальшої стратегії і тактики УГС.

Левко Лук'яненко, народжений 24.8.1927 року на Чернігівщині, за освітою юрист, від 1958 року працював на Львівщині. Разом з Іваном Кандибою і кількома другими однодумцями опрацював у 1960 р. програму Української робітничо-селянської спілки (УРСС), в якій передбачувалося вихід України з Советського Союзу на підставі відповідної статті Конституції ССРСР. В січні 1961 року відбувся суд над учасниками спроби зорганізувати УРСС і Левка Лук'яненка засуджено до смертної кари, заміненої на 15 років неволі. В січні 1976 р., після відбуття повного строку покарання, вийшов на волю, а в грудні 1977 року був вдруге заарештований за участь в Українській Гельсінській Групі і засуджений на дальших 15 років позбавлення волі (10 років концтаборів і 5 заслання). В грудні 1988 року звільнений із заслання, а в січні 1989 року повернувся на Україну і перебуває тепер в Седневі на рідній Чернігівщині. Коли УГГ перетворилася з елітарної групи на масовий рух з новою назвою «Українська Гельсінська Спілка», Левко Лук'яненко погодився її очолити, перебуваючи ще на засланні.

У висліді глибоких роздумів над долею свого народу й аналізи нинішнього становища, яке склалося в большевицько-російській імперії, Левко Лук'яненко дійшов до незаперечного висновку, що єдино у своїй власній незалежній державі український нарід зможе вільно розвивати всі свої сили і жити вільним життям. І до осягнення цієї мети він закликає весь український нарід.

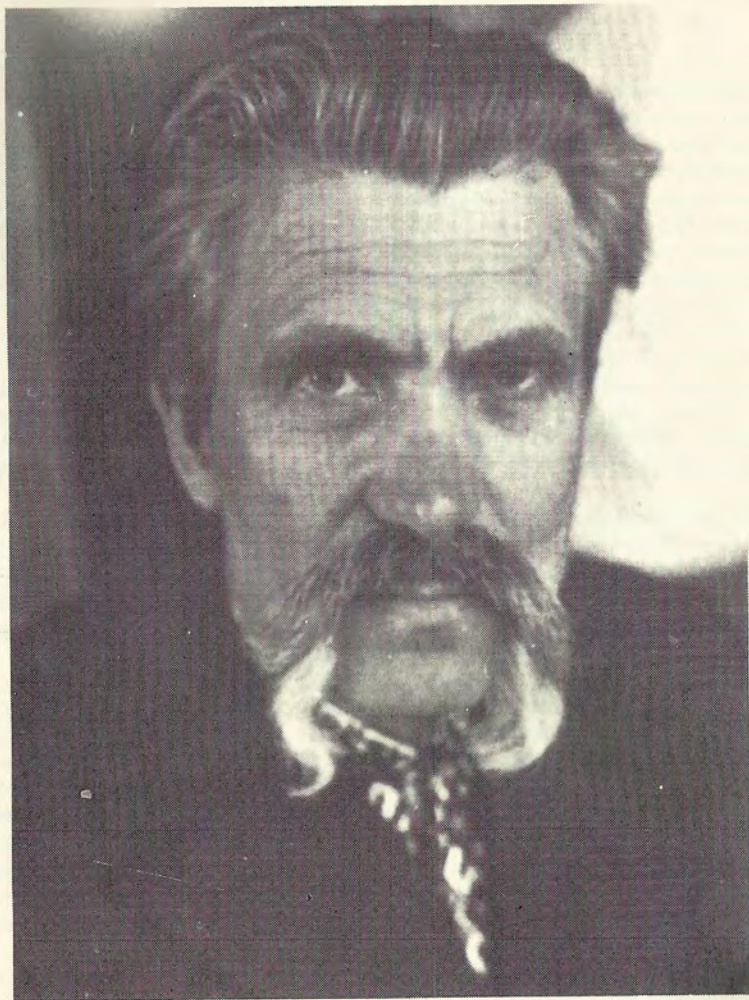
УГСС

У березні 1988 року, перебуваючи на засланні, Лук'яненко погодився очолити УГГ що з огляду на деяку демократизацію в ССРСР в наступні місяці, перейменована на УГС та швидко почала зростати за кількістю своїх членів та вагою в громадському житті України.

об'єднує
батько
неодміг
кісць

1959 року
ку

Левко ЛУК'ЯНЕНКО
липень 1988 р., на засланні

Левко ЛУК'ЯНЕНКО

ЩО ДАЛІ?

«Яким би не було ярмо, воно завжди приносило менше страждань тому, хто мирився з ним, аніж тому, хто протівився йому».

Сенека

РОЗДІЛ I

Український народ не звик до свободи слова. Понад два сторіччя колонізатори навіюють свої ідеї і поняття і за всяку самостійницьку думку переслідують, засилають до Сибіру, запроторюють до в'язниць. Тепер уперше настає пора, коли можна говорити правду. І як же ми поведимося в нових обставинах? На наших ногах пудові гирі минулого, що не дають побігти вперед. У наших душах внутрішній цензор, що всяке нове слово і новий крок сприймає крізь окуляри закоріненого страху і міряє старою міркою. У владоможців можливість народу (їхніх підлеглих) висловити гостре критичне слово викликає страх, неначе землетрус. Бозна чим він скінчиться! І вони мобілізують свої кагебістсько-міліцейські сили, аби не допустити відкритого звучання критичного слова на публічних зібраннях людей на мітингах. Критика їхнього ладу у вузьких стінах квартир, приватно, уже не лякає. Лякає правдиве слово, коли воно на людях, на великих зборах, бо тисячі людей — це велика стихійна сила і вона спроможна трусонуть землю і струснути їх із насичених посад, мов яблука з яблуні. І впадуть вони додолу і зрівняються з іншими людьми, а рівності такої їм не треба. І того, не зважаючи на демократизаторські настанови найвищої влади Союзу, Шербицький та його обласні помічники, львівські погребняки та чернігівські герасименки, розганяють мітинги, зачиняють двері публічних заль перед громадськістю, арештовують, штрафують і всілякими іншими способами відлякують людей від правдивого слова критики та суспільної активності.

А громадяни? Їм остогид старий лад. Вони хочуть змін. Та вони люди зі страху. Вони не вірять у перемогу перебудови. Вони звикли йти за переможцем, а переможця ще не видно. Їх веде в житті не прагнення до справедливості, а прагнення уникнути тюрми. Деспотизм витравив із їхніх душ шляхетну готовність постраждати за свободу і прищепив рабську покору. Вони звикли, що їх вічно б'ють і поки не ясно, хто переможе — не хочуть ризикувати. І коли їх тепер зверху закликають висловитися, вони не спроможні подолати незаперечну формулу деспотичного ладу: «За правду б'ють!» То ж битимуть, мовляв, і знову. І роблять висновок — чекати. І чекають. Чекають тисячі, мільйони українців, чекають на той час, коли за слово не тягтимуть до міліції, не штрафуватимуть, не погрожуватимуть судом. Леле, аби такий час настав, необхідно, щоб хтось ішов на неприємності, на ризик накликати на свою голову гнів старих властей, на втрату життєвих благ. Необхідно боротися за свободу, а не чекати, коли чужа Україні адміністрація піднесе свободу народові на вишиваному рушничкові.

Політика перебудови виявила поділ суспільства на три частини. Перша частина — верхи, що на чолі з Горбачовим хочуть подолати економічну кризу та суспільну стагнацію і наتمість збудувати нове демократичне суспільство, динамічне. Друга частина — великий привілейований клас партійно-советських та господарських керівників, що чудово пристосувалися до системи і жодних змін не бажають. Третя частина — прихильники перебудови. Вони є поміж усіх суспільних верств, але головним чином — це багатомільйонні трудящі маси. Вони були і є об'єктами експлуатації з боку командно-адміністративного класу і того зацікавлені в якнайшвидшій перебудові, бо тільки руйнація старої системи може піднести рівень їхнього матеріального достатку та вивести з принизливого, безправного становища.

А втім, люди не рівні і різним людям потрібний різний час для подолання страху. Цілком ясно, що якась частина вже до самої смерті не спроможеться підняти голову і висловити вголос свою думку. Інша частина прочуняє аж після скасування антидемократичних законів і юридичного закріплення демократичних прав і свобод. І тільки зовсім незначна частина трудящих уже тепер взялася активно підтримувати перебудову. Ці люди — ентузіясти. Вони правлять за лякмусовий папір для перевірки щирості гасел, що їх виголошує команда Горбачова, а з позицій командно-експлуататорського класу ентузіясти — це заколотники і екстремісти, що нібито збивають з пантелику простих, добрих советських людей. Як

показує хрущовський досвід зламати командно-адміністративну систему можна тільки обопільними зусиллями прогресивних верхів та масові ^{мстиві} ~~обопільні~~ низів. КГБ і міліція належать до привілейованого класу, у кожному разі вони його обслуговують. І щоб загальмувати рух мас, вони чимдужч намагаються притлумлювати неформальні об'єднання трудящих і особливо їхніх організаторів та ініціаторів, справедливо вбачаючи в них потенційних організаторів широких трудящих мас у похід за справедливість та експропріацію їхніх незаслужених привілеїв.

Однією з громадських груп ентузіастів перебудови є Українська Гельсінська Спілка. Вона виникла 1976 року як українська Група сприяння виконанню Гельсінських угод, зазнала жорстоких репресій, а 1988 року відродилася як Українська Гельсінська Спілка. Члени Групи завжди мріяли про самостійність України як найсприятливішу умову високого матеріального добробуту та духовного відродження і розквіту нації. Але конкретні обставини, що в них доводилося діяти, не можна було ігнорувати і того вважали за потрібне передусім захищати права громадян і порушувати мовні та культурні проблеми України. Позаяк майбутнє України цілковито залежить від успіхів перебудови, УГС і спрямовує зусилля на підтримку та поглиблення її. Для України, на відміну від Росії, перебудова означає не просто подолання несправедливого суспільного ладу. Вона означає для України ще й незмірно більше — життя чи смерть самої нашої нації. Продовження доперебудовної політики означало б асиміляцію українців і знищення нашого етносу. Перебудова ж з її демократизацією дає шанс зупинити русифікацію і перейти до поступового відродження національної душі як комплексу психічних і всіх духовних рис нації.

З огляду на те, що з перебудовою на карту поставлено занадто багато, я й вважаю за необхідне подати шановному товариству з Української Гельсінської Спілки, як і ширшим колам української громадськості, більш-менш систематичний виклад свого розуміння передумов, сучасних умов та перспектив перебудови загалом і нашого патріотичного руху зокрема. Ясна річ, свої міркування я не вважаю за істину в останній інстанції, проте вважаю їх корисними для обговорення і вироблення спільного погляду. Найближчі роки принесуть бурхливі події. Через те, що вони виростатимуть не на порожньому місці, а з наявних реалій, то, аналізуючи їх, можна передбачити майбутнє. Пропонована розвідка може допомогти поглибленій аналізі і тим самим сприяти підготовці до майбутніх подій. Заохочуваний такою надією, я й запрошую до роздумів над подальшим текстом.

Шарового читача

1. Фатальність чи воля або: Історія сама твориться чи її творять люди

Перебудова почалася з приходом на найвищу посаду в советській державі Горбачова. Факт початку суспільно-політичних змін з ініціативи Горбачова викликає думку, що коли б на посаду генсека прийшов інший чоловік, перебудови могло б не бути. Перебудову уявляємо як можливий варіант розвитку суспільства, але зовсім не обов'язковий. Вона є, але її також могло й не бути. Історія сама не робиться, історію роблять люди. 30 років її робив Сталін, 10 років — Хрущов, 18 — Брежнев, і тепер її почав робити Горбачов. Нижче цих земних богів, на низу суспільної піраміди ворушиться мільйонна безлика маса, з якої «боги» ліплять, мов із глини, образ сучасного їм суспільства. Коли так, то простому чоловікові лишається тільки проклинати деспотів та хвалити демократію. І ми в захопленні від Горбачова ^{те}просимо в Бога йому здоров'я та многії літа. А тим часом наш кумир, поцупивши до власних рук посаду голови держави, так зміцнив особисту владу, що дуже скоро може перетворитися із благодійника і демократизатора на жорстокого деспота. Може перетворитися чи не може?

Усякий політичний діяч прагне до влади. І немає такої влади, яку володар не прагнув би постійно зміцнювати. Прагнучиме цього і Горбачов. Питання в іншому: чи зможе перетворитися на диктатора?

Щоб краще відповісти на це питання, погляньмо на проблему свободи волі.

Вільними були Сталін, Хрущов, Брежнев. Міг кожний із них чинити інакше, аніж чинив, чи не міг? Були вони вільні від обставин? Де кінчалася свобода вождя і починався тиск неблаганних обставин? Якщо історію творять люди-суб'єкти, то що таке суспільна необхідність?

Тепер багато вчених, політиків та публіцистів намагаються зрозуміти явище Сталіна. Як так сталося, що Сталін перетворився на диктатора?

Більшість бачить причину в особливостях характеру Сталіна: безмежне прагнення до особистої влади, підступність, хитрість, жорстокість, лукавство, негребування будь-якими засобами та плюс складні умови зруйнованого післяреволюційного господарства і вороже оточення, мовляв, і привели до перетворення Сталіна на жорстокого тирана.

Це пояснення виходить із засновку, що ^{а мого б не дати,} Сталінського типу, що він прикрий зигзаг історії.

Друге пояснення (Лева Тимофеева), що його я зустрів у більш-менш розгорненому вигляді, надрукованим в неофіційному журналі «Референдум» ч. 4 1988 року, виходить із засновку, що сталінізм — це явище, яке закономірно впливало з ідеології марксизму-ленінізму та попередньої практики більшовизму. Сталін — випадковість, сталінізм — закономірність. Замість Сталіна міг бути Троцький, Зінов'єв, Каменев чи ще хтось і диктатура звалась би троцькізм, зінов'євщина, але обов'язково була б диктатура.

Шановний Тимофеев бачить причину сталініщини в більшовицькій ідеології. І він має рацію. Справді, Маркс, аналізуючи поразку французької революції 1848 року, писав, що революція зазнала поразки не того, що стала на шлях терору, як тоді схильні були вважати, а того, що недостатньо широко його застосовувала; не того, що стала вбивати ворогів, а через те, що вбивала їх мало.

Марксистський теоретичний висновок із пролетарського досвіду 19 сторіччя більшовики зробили нарижним каменем свого вчення про владу. Вони успішно його застосували після державного заклоту 7 листопада 1917 року і незмінно його дотримувалися аж до останнього часу. Аналізуючи в наш час причини поразки Сальвадоре Альєнде в Чиле, більшовицькі теоретики, наприклад, професор Кратч^{Сітні}, бачать причину її в тому ж саме, що ^{Маркс} у Франції в минулому сторіччі: в недостатньо широкому застосовуванні терору щодо своїх супротивників.

Головне в марксизмі-ленінізмі, зокрема в його вченні про владу, не тільки те, як захопити її, але й те, як утримати її. Комуністи і зокрема їхній передовий загін — чекісти постійно підкреслюють: «Ніхто добровільно владу не віддає» і розуміють формулу в тому сенсі, що для захисту влади припустимо всі засоби, в тому числі й збройна сила. Коли більшість явно не на їхньому боці, тоді добре організована невеличка партія, наладивши систему блискавичного арешту і знищення активних супротивників, приголомшує суспільство, яке після першого здивування з таких екстремальних заходів переходить до стану хронічної протрації. Переможна партія представляє світові цей суспільний параліч за всезагальну підтримку народу.

Більшовизм своїм вченням про диктатуру пролетаріату і зокрема вченням про владу обґрунтовує диктатуру партії. Диктатура ж її лідера закономірно впливає з організаційної структури та принципів діяльності партії. Отже, деспотизм не в Сталіні, а в більшовизмі. Сталін лише надав деспотизмові своїх індивідуальних рис.

Це пояснення правильне, та тільки воно недостатнє. У ньому тільки половина істинних причин. Воно показує залежність сталінщини від більшовизму, але ще не дає відповіді на друге питання: яким чином став можливий сам більшовизм? Чого він виріс у Росії і без зовнішньої допомоги ~~з~~ більше нігде? На цьому треба зупинитися.

Більшовики зуміли захопити владу в Росії не того, що були вельми впливова партія, а того, що демократична республіка була вельми слабка. Завдяки кращій, порівняно з іншими російськими партіями, організованості, їм заколот удався. Проте Росія не зводилася до Петербургу. Почалося з'ясування політичних взаємин на ширшому тлі, а на ширшому тлі почали діяти ідеали ширшого пляну — глибинна національна ідеологія з її уявленнями про Росію, її національні інтереси, її покликання і роль у світі.

У глибинах російського національного духу Росія це така країна, осереддя якої відоме, а периферія не має сталих меж. Навпаки, кордони її від центру постійно розширюються все далі і далі і по суті кінця цьому розширенню немає, якщо не зважати на обмеженість самої земної кулі. Позаяк Росія виростала і формувалася не на етнічній основі, як майже всі європейські нації, а із державності, то і верховною цінністю для росіян стала держава. У вічному потязі за потойбіч своїх меж ^{своїх} бачать свою національну мету. Чаадаєв, Достоевський розмірковували про цю історичну місію Росії, а Петро I, Катерина II та майже і всі царі втілювали її державними методами. Царський намісник загарбаної Польщі сенатор Новосельцев любив повторювати: «Не буде миру доти, доки не запровадимо в Європі такий лад, за якого наш фельд'єгер виконуватиме у Вільнюсі, Парижі й Стамбулі постанови з такою швидкістю, що і в Росії». Це 19 сторіччя. А ось 20-те, 1981 рік, Віктор Боков:

«Родина моя не тільки Русь,
Родина моя — Кавказ, Молдавія,
Родина моя широкий Днепр,
Родина моя — Алма-Ата»

(це з «Книжного обозрения» ч. 4/29). Воістину, загребуцості немає меж!

Не тільки ідеологи імперіялізму прагнули до розширення імперії. Сам народ звикав мислити імперіялістичними категоріями і якщо славнозвісний адвокат ^{Сиватов}, на урочистостях 1912 року з приводу 20-річчя його адвокатської діяльності, говорячи про взаємини з неросіянами, ³⁸¹ мовляв: «Да и не в русском духе отдавать то, что одинажды нами приобретано было», то простий росіянин повторює: «наш Кавказ,

Плевако

наша Прибалтика, наша Середня Азія», зовсім не підозрюючи, що відповідні географічні території мають власне споконвічне населення, якому і належать ці території.

Коли більшовики захопили владу і через тиждень проголосили Деклярацію Народів Росії, деклярувавши нею право народів на самовизначення, проти них піднялися не тільки петербурзький «Союз Русского Народа» та московський «Союз Русских Людей» і не тільки одні чорносотенці. Коли ж згодом на ділі почали душити національно-визвольні рухи на Україні, у Прибалтиці, в Середній Азії, то ^{клі}плоті вороги більшовицького соціалізму, ^{а кіт}Муравйови та їм подібні адепти єдиної неподільної гамузом рушили до більшовиків рятувати імперію від розвалу (на кінець громадянської війни у складі Червоної Армії було 40,000 царських офіцерів). Не дивно, да-лебі, що такий великий корпус досвідченого офіцерства зумів розбити молоду армію Української Народньої Республіки та слабкі збройні сили багатьох інших поневолених народів.

Ще до Сталіна історія поставила перед більшовиками альтернативу: або демократія і тоді розвал імперії, або збереження імперії і тоді немає демократії.

Період громадянської війни і революції показав, яку величезну потенційну силу становить прагнення поневолених народів до незалежності. Ця сила почала проявлятися тоді, коли з'явилися можливості до її прояву — після Лютневої революції і заснування багатопартійної демократичної республіки. Національно-визвольні рухи налякали захисників імперії і коли вони побачили в більшовиках прихильників неподільної, вони почали підтримувати їх.

Максима «Не може бути вільним народ, що пригнічує інший народ» — давно відома, і російські більшовики, звісна річ, її знали добре. Проте вони були в полоні російського духу безупинного розширення меж своєї держави, а для більшовиків неросіян була підходяща теорія — Марксівська ідея про переваги великих держав над малими державами та ідея всевітньої пролетарської республіки.

Альтернативу — демократія і тоді Росія залишиться без колоній, чи збереження колоній і тоді не буде демократії — більшовики перед громадянською війною розв'язали на користь останнього варіанту. Сталін тоді не мав вирішального впливу. Вирішальний вплив тоді мав Ленін. Ленін розв'язав альтернативу на користь збереження єдності ¹⁹¹⁸⁻¹⁹¹⁹квіттом відмови від демократії. Він же подав і приклад застосування підступності супроти національно-визвольної боротьби (наприклад, потоплення Чорноморської військово-морської флотії, що за договором мала перейти під оруду Української Народньої

Республіки). Сталін, як вірний ^{Неліс}Ленінові, продовжував ленінську політику.

У час революції та на початку 20-их років у більшовицьких впливових колах панував настрій не за визнання права поневолених народів на відокремлення і розпорошення великої імперії на десятки малих держав, а прагнення до всесвітньої пролетарської республіки. Інтернаціоналістична революційна романтика Барбюса, Ролляна та інших так званих міжнародніх революціонерів у російських революціонерів чудовим чином вросла корінням в глибини старовинних імперських прагнень. Під гаслами «Даймо світові революцію!» задушили Українську Народню Республіку, демагогічно назвавши її буржуазною. Під цими ж гаслами залишили мільйони своїх же громадян голодними, зібравши та відправивши Кемалю Ататюрку величезну кількість золота, зброї, харчів та амуніції для установлення в Туреччині комуністичної влади.

Щодо ролі партії та свободи й несвободи її волі, слід тут звернути увагу на таке суспільне явище.

Два чоловіки можуть виробити спільну точку зору. Вони спроможні розробити програму і об'єднати навколо неї десяток людей. Невеличка кількість людей спроможна зробити найхімернішу доктрину і довго її дотримуватися. Та коли ініціатори (пасіонарії) із внутрішнього кола виходять і починають робити собі послідовників, їхня доктрина починає розвиватися. У голові неофіта до зустрічі була не порожнеча, а якийсь світогляд, і остаточний результат роботи першого пропагандиста — це не перекладення доктрини зі своєї голови в чужу голову, а сплав цієї доктрини з попереднім світоглядом неофіта. Цей сплав не тотожний попередній доктрині. Далі неофіт сам стає пропагандистом і несе доктрину новій людині, яка знову ^{іде}засвоює не в чистому вигляді, а у зміненому відповідно до свого світогляду і так далі аж до самого низу. Яка б не була ідея в початковому вигляді, на низу, в остаточному вигляді, вона значно змінена, при чому змінена у бік старих традиційних уявлень.

Одиниці, ініціатори, пасіонарії, в наслідок теоретичної потужності та неординарності мислення спроможні перервати безперервність і вистрибнути з рівномірної традиційної послідовності і створити неординарну нову (парадоксальну) ідею. На теоретичному рівні пізнання (і творення) дійсності можливі спалахи. На рівні буденної свідомості спалахів не буває. Всяка нова ідея, просуваючись униз, все більше втрачає від новизни і все більше просякає старим світоглядом. Як казав 1925 року великий український вчений Вернадський: «Не лише маси, але і їхні керманічі та натхненники нале-

жать за своїм розумом та науковим вантажем до стадій, що їх давно пододала наукова еволюція» («Труды биологической лаборатории», випуск 16, видання «Наука», Москва 1980 р., стор. 232-233). Народне мислення інертне і за своїм змістом запізнене. Воно міняється поволі під час революції — консервативне. Воно ненавидить існуючий лад і радо його руйнує, а про позитивний ідеал має найтуманніше уявлення (і того легко стає жертвою демагогічних ^{засягів} професійних політиків).

Можна припускати, що серед дореволюційних революціонерів була незначна кількість, так би мовити, чистих революціонерів, що сповідували Марксове «пролетарі не мають своєї батьківщини» і ладні були будувати якийсь абстрактний соціалізм в якихось абстрактних ненаціональних країнах і були не проти незалежності малих народів. Може, і серед росіян було кілька таких революціонерів, та не вони визначали характер революції.

Ми знаємо, що Ленін був проти відокремлення від Росії колишніх колоній, але навіть коли б він і весь керівний осередок більшовицької партії був за відокремлення колоній, то й тоді він би не багато спромігся зробити, бо заки ідея про право народів на самовизначення зверху доходила до російського низу, вона перетворювалася на різні паліятиви старого правила: «Ми не для того завоювали Кавказ, щоб його відпускати».

Більшовицька партія не була вільна від обставин, в яких діяла. Настрій діячів, що їх помножувала і активізувала світова війна, революція та громадянська війна становили могутню об'єктивну силу. Настрій окремої людини — суб'єктивне явище, настрої же великої кількості людей стає об'єктивною силою. Коли б більшовики не пішли на поступку, вони б провалилися. Тут суть співвідношення суб'єктивного і об'єктивного, свободи волі вождя (партії) та її меж.

Так, до революції аграрна політика більшовиків була така, що селянство пішло за есерами. Аби через це не злетіли з політичної арени, більшовики відкидають свою і беруть собі есерівську аграрну програму.

Другий приклад. Спочатку вони не дооцінювали відцентрових національних ^{сил} і схильні були бавитися у визнання права народів на самовизначення. Коли ж побачили, що це загравання підняло супроти них могутню силу офіцерства, чиновництва, значної частини інтелігенції, вони відступають і безоглядно стають на імперські позиції.

Настрій мільйонів селян — це об'єктивний фактор, об'єктивна (матеріальна) сила. Настрій тисячі тисяч активного

проімперського офіцерства, чиновництва, інтелігенції — це об'єктивний фактор, об'єктивна (матеріальна) сила.

У більшовиків вибору не було. Якщо хотіли зберегти владу, мусили поступитися своїми теоретичними принципами перед цими силами. Партії, для яких політичні принципи були важливіші за владу, втратили владу.

Якщо Ленін і його оточення зі своєю програмою — суб'єктивний чинник історії, то оті 40,000 царських імперських офіцерів, оте російське народне «наш Кавказ, наша Україна, наша Середня Азія» — є об'єктивний чинник історії. Його могутність — у масовості і традиційній стабільності проімперських настроїв широких народніх мас.

*всесо-
тисички*

Ні Сталін ні вся більшовицька партія не спромоглися б установити Кривавий влад, коли б не знаходили значної підтримки в боротьбі супроти національно-визвольних рухів, а що ці рухи затягнулися на довгі роки і після громадянської війни, то початкова війна арміями супроти «інородних» армій перемінилася на війну чекістських загонів проти малих самостійницьких груп, а далі оперативно-агентурну боротьбу супроти підпілля. Коли ворог став невідомий, невидимий, тоді його можна було вже бачити де завгодно, залежно від уяви, а позаяк Сталінова уява щорік розвивалася, то й заключений антисвіт розростався. Та не слід забувати, що ще до початку масових репресій своїх політичних супротивників, Сталін вирішив четвертувати весь український народ, що як такий не претендував на його генсеківську посаду. Цей народ був винен не у змові проти Сталіна, він був винен у тому, що після поразки Української Народньої Республіки і втрати незалежності почав розуміти вагу національної свободи і став швидко зростати за рівнем національної свідомости. Вона, ця свідомість, була страшенною загрозою, бо готувала об'єктивні умови для майбутнього потужного руху за незалежність. Російська імперія під червоним пролетарським прапором не могла допустити такого розвитку подій і вона пішла на геноцид. Не Сталін як особа, а тисячі, мільйони середніх і дрібних російських чиновників, носії великодержавної, шовіністичної ідеї, становили об'єктивний фактор (реальну антиукраїнську ^{силу} ~~силу~~) нашої післяреволюційної історії аж до останніх років. Кінець цього періоду — 4 вересня 1985 року — день загибелі нашого видатного поета і патріота Василя Стуса. Замордувавши останню жертву, збанкрутіла імперія поставила знак оклику своєму банкрутству пістольною кулею в голову начальника Кучинського концтабору майора Журавкова, що від смерти Стуса до свого похорону прожив лише десять днів!

*(Наступний штекер опустити
нижче на два рядки)*

Можна звинувачувати москалів, що вічно прагнули загарбувати чуже, та не меншого звинувачення заслуговують наші пращури, що не оборонили Україну і віддали її на поталу ворогів. Автор «Історії Русів» каже: «Розсудлива людина, або добрий політик з першого погляду запримітить, що саме поплонення землі нашої, відкритої звідусіль і незручної до укріплення, робить з нас іграшку невідомої долі та сліпих випадків». Слушне твердження і все таки не можемо забувати, якого величезного лиха завдали Україні незгоди поміж наших військових та політичних керманічів.

Сумна минувшина. Завдання живих поколінь українців — дбати про долю сучасної батьківщини. Сучасне виростає з минулого, проте, минуле мало свої світоглядні уявлення, а наш час свої. Ніхто не може вимагати від українських князів-завойовників, щоб у 10-13 століттях вони чинили відповідно до сучасних міжнародньо-правових норм. Вони завоювали землю угро-фіннських племен (що згодом стали Московщиною) і мали на це право. В результаті татарської навали, Московщина відокремилася від України, згодом стала міцнішою і в 17-18 столітті підкорила собі Україну. І це зовсім не обурило світ, бо хоч еспанець Ф. де Віторія ще в 16 сторіччі визначив головні засади міжнароднього спілкування, за якими кожна держава була рівноправним суб'єктом взаємин, незалежно від її потужности, та треба було кілька століть, щоб ідеї Віторія набрали реальної ваги. Російські царі-імператори керувалися зовсім іншими правилами. Такий був час. У взаєминах народів сила була правом і щодалі на схід, то слабкіша є стримувальна сила християнського гуманізму. Доки імперія як категорія внутрішньої політики була найбільшою гарантією безпеки народу, доки імперія, як категорія міжнароднього права, була найбільшою цінністю, інакше бути ї не могло. Уся писана історія свідчить, що право народу, місце його під сонцем, гарантувались його силою, а позаяк будь-яка сила здається за недостатню, то народи безупинно дбали про зміцнення військової потужности та розширення своїх меж. Держава — гарант життя народу та його свобідного розвитку, а відтак, що міцніша держава, то краще, що більше захопила чужих земель, то славніше для метрополії. Так було до Христа, так є дві тисячі років після Христа.

Європейська християнська цивілізація виходить із засновку, що не людина має служити державі, а держава людині. Та найвища служба її — це гарантування непідлеглости колективного життя людини. Усі попередні покоління людей виховані в поважній шанобі до держави. Альтруїзм людини, як найвища чеснота, знаходить свій організований вияв у відданому служінні в державній армії. Почуття обов'язку

(Державі)

перед батьківщиною переважно означало готовність захищати її в бою. Воно-джерело гордості, а участь у боях гідна пісень і нагород.

Тепер, у другій половині 20 сторіччя, вперше за всю попередню історію, людство розвинулося до такої стадії, коли імперія перестала бути найвищою вартістю міжнародного права. Держава, як форма організації безпеки нації, на наших очах втрачає своє панівне значення і поволі поступається системі колективних договорів та міжнародніх угод. При чому справа не тільки в атомній зброї, що перетворила більшість держав на цілком безсилі, немічні перед атомними велетами. Справа в тому, що розвиток науки відкрив універсальну зв'язаність і потрібність усього живого на землі, відкрив людську одиницю як індивідуальну неповторність, що саме завдяки цій неповторності вона і становить коштовність для всього людства, бо загальнолюдський досвід, без досвіду окремої людини, був би неповний.

Звування ролі держави і збільшення ваги людини спостерігаємо в широкій міжнародній діяльності після Другої світової війни по виробленню міжнародньо-правових документів на захист прав людини. Тим самим проблема прав людини із внутрішньої перетворилася на міжнародню. Держава перестала бути єдиною і самодостатньою політичною організацією в захисті життя і свободи своїх громадян. Проголосивши в міжнародньому праві право громадянина безперешкодно покидати свою країну і знову до неї повертатися або не повертатися, людську особу вилучили з найбільшої залежності від держави. І з боку інтересів індивідуума відбулася кардинальна трансформація. Тисячоріччя вона шукала захисту у тісному зв'язку зі своїм родом, плем'ям, нацією, що в їхніх межах тільки й могла існувати і продовжити свій рід. Тепер же вона має можливість реалізовувати себе не тільки в межах своєї держави, а й в інших країнах, бо міжнародне право бере її під захист, незалежно від географічного місця. Карл Клавзевіц колись сказав, що війна — це продовження політики іншими методами. Тепер війна перестала бути знаряддям політики, а коли так, то прагнення до вищого виду держави, імперії — застаріло і поступається перед новим порядком взаємин між державами. Перед російським народом постала надзвичайної ваги психологічна проблема — змінити національну орієнтацію, переглянути шкалу національних цінностей та пріоритетів і замість прямувати за потойбіч своїх етнічних меж, спрямувати національні зусилля на покращання ладу у власному домі. Зможуть вони відмовитися від хижацького прагнення загарбувати чужі землі й панувати над іншими народами — і тоді у світі настане мир, а якщо

йтимуть уторованим за попередні сторіччя загарбницьким шляхом, — згоріти всім у неминучій катастрофі.

2. Перебудова — не добра воля, вона — примус доби

Не знаю, хто вперше сказав сентенцію, але я вичитав її у Леніна: «Урешті-решт переможе той суспільний лад, який забезпечує вищу продуктивність праці». Незалежно від авторства сентенції, вона без сумніву глибоко правильна.

Так, яка суспільна система, капіталістична чи соціалістична, забезпечує вищу продуктивність праці?

Відповідь очевидна! Ми давно знали, що живемо значно гірше за більшість розвинених країн світу. Тепер оприлюднена статистика цифрами показала топтання соціалістичної економіки на місці.

Призвичаївшись слухати брежневські слова про високі темпи розвитку економіки, квітучі умови життя та переваги соціалістичного способу буття над капіталістичним, ми не зразу збагнули всю ^{глибину} правду відставання, бо спроможні тільки поступово усвідомлювати ^{це} ту справу, і в міру розуміння перед нашими очима відкривається все глибша й глибша криза, і влада визнала кризу, щоправда, давши їй іншу назву: застій.

Причина кризи

Офіційне пояснення: консервативність хрущовського і брежневського керівництва, поступове повернення після 20 з'їзду КПСС до попередніх сталінських адміністративно-командних методів керівництва, тобто кризи суспільства пояснюється кризою влади.

І знову, як і у випадку з ролею Сталіна, таке пояснення тільки частина правди. Це пояснення, йдучи від суб'єктивного чинника, зачіпає тільки вершечок і по суті справи прикриває цілий айсберг справді глибинних причин. Ми бо маємо насправді не кризу влади, а багато глибшу кризу, власне не одну, а зразу кілька і то не абиякеньких, а фундаментальних: а) кризу імперської психологічної установки і як російської національної політичної культури, і як учення марксизму-ленінізму; б) кризу комуністичного способу виробництва.

а) Криза імперської психологічної установки

Про імперську установку як кризу російської духовної культури та її суперечність сучасним міжнародньо-правним поняттям я говорив у попереднім розділі. Тут же я спробую

показати, як вона стала суперечити історичній лінії розвитку людства взагалі.

Росія, власне Московщина, формувалася із поступового завоювання сусідніх князівств, асиміляції спочатку ^{Угро-данського} російського населення (що чисельно незрівнянно переважало початковий слов'янський елемент), а потім асиміляції татар. Російське прислів'я «пошкрябай будь-якого росіянина і ти побачиш зісподу татарина», відбиває суть етнічного складу росіян. Либонь від татар у них поклоніння перед державою та владо-можцями і, як у вічних кочівників, постійне шукання нових земель і цілковите занедбування своїх.

Підкорення приволзьких народів, Новгородської республіки, Сибіру, України, Прибалтики, Білорусі, Кавказу, Середньої Азії, безупинне розширення і розширення — розширення впродовж багатьох сторіч.

Розширюється не тільки Росія. Розширюється Португалія, Іспанія, Англія, Франція. За такого розвитку подій цілком природно кращину умам світу розуміти історію, як безконечну нитку виникнення імперій і їх швидке зникнення (у випадках, наприклад, перського царя Дарія чи Олександра Македонського), чи, навпаки, тривале існування (Західньоримська імперія) або і дуже довге існування (Візантія), але однаково загибель. Таким чином історія — це вічне циклічне повторення одного й того ж по суті своїй явища: народження, розквіт, падіння імперій.

Якщо Візантія існувала півтори тисячі років, то чому б і Російській імперії не проіснувати стільки ж, а то й більше. Так і думали російські ідеологи впродовж сторіч, поширюючи собі на підмогу пророцтва Авакума про Москву як «Третій Рим»: «Два Рима впало, а третьому не бивать» (тому, що ним уже є Москва). Маркс і Енгельс також вважали, що майбутнє належить великим державам, малі зникатимуть, консолідуватимуться великі.

Як бачимо, вони помилилися. Уже Перша світова війна виявила протилежну тенденцію; розпад великої Австро-Угорської монархії і виникнення натомість багатьох окремих менших держав. Після Другої світової війни тенденція розвалу імперій та формування нових держав виявилася ще з більшою силою. Міжнародньо визнаною політикою стає політика деколонізації та створення колишніми поневоленими народами своїх незалежних держав. У цій політиці я бачу один із виявів загального соціологічного закону дозрівання. Другий вияв цього закону бачу в еволюції людської одиниці в людську індивідуальність.

Не кожне плем'я переростає в націю. В Латинській Америці й в Африці широко відбуваються асиміляційні процеси, в

1) Два Рима впало (за мовчання Росії): Рима та Карфаген, а третій ¹⁸ уже є (Москва).

яких племінні особливості стираються і ведуть до формування більших етнічних спільнот. У більших етнічних спільнотах відбувається збільшення свідомості своєї окремішності, а разом із тим прагнення до політичної незалежності, що можливе в умовах своєї держави.

На індійському субконтиненті ще після Другої світової війни переважною формою народньої свідомості була релігійна свідомість. 1947 року він розділився на Індію та Пакистан не за національною ознакою, а за релігійною. Проте, з бігом часу, національний фактор почав набувати дедалі більшої ваги на цьому субконтиненті.

Ми всюди спостерігаємо одне і те ж явище. Як тільки з'являються умови для вияву національної волі, так ця воля неодмінно прагне до політичної незалежності — створення своєї держави. Щойно в Чехословаччині 1968 року з'явилася свобода, як на вимогу словаків унітарна держава була реорганізована на федеративну. За цим кроком (що не був реалізований через окупацію) неодмінно настане наступний крок — повне відокремлення Словаччини і створення своєї окремої держави.

На території Югославії давно точиться національно-визвольна боротьба і вона безперечно закінчиться створенням шістьох окремих держав. Скоро це буде, чи не скоро, залежить від темпів демократизації.

Курди доб'ються своєї державности

*це релігійна свідомість та -
визвольна. Почисть та -
друкувати як окремішні
абзаци.*

В Ірані з-під перського панування вирвуться азербайджанці, белуджи та інші народи.

Замість сучасної величезної Індії світ матиме десятки окремих незалежних держав.

Сильний мусульманський вплив, мабуть, затримає цей процес, тому секуляризований ССРСР може обігнати мусульманський світ і на завершення теперішньої демократизації подати світові спочатку кільканадцять незалежних держав, а потім біля сотні.

Він забере шість

Неправильно ООН вважає, що процес

Процес деколонізації завершився: (як це вважає сучасна ООН) лише у першій стадії. В міжнародно-правовому пляні, вона була наслідком боротьби ССРСР із Заходом за сфери впливу, хоч, звісна річ, за грою міжнародних сил були реальні змагання до незалежності самих тих народів.

Друга стадія деколонізації почнеться з демократизацією ССРСР, Югославії, Чехословаччини. Третя стадія дасть багато самостійних держав у межах мусульманського світу.

З народом відбувається те, що з окремою людиною. Спочатку вона мала і ходить тримаючись за мамину спідницю.

Потім вона йде за батьком. Нарешті виростає, стає дорослою, батьківську опіку починає сприймати як обмеження її волі і відходить, щоб вести самостійне життя. Так і з народом. Чи він раніше просто не доріс було до розуміння потреби своєї окремої держави, чи потрапив у залежність всупереч своїй волі, однаково надходить час, коли чужа опіка стає йому нестерпна і така ж неприродна, як неприродним було б 25-річному чоловікові йти, тримаючись за батькову руку. Будь-які міркування — ~~з~~ економіки, зручності, ~~з~~ загибку, вигідності, безпеки не можуть виправдати перебування дорослої людини у стані підопічного, бо підопічний не дієдатний, а вона дієдатна. Так і народ. Коли він виріс до дорослості і усвідомлює себе за дієдатного, тоді не може залишатися під опікою іншого, як би вона не називалася: «дружба народів СРСР», «дружба братніх народів Югославії», «мусулманське братство» чи ще як інакше. Зростання — процес природний. Скільки б не намагалися його зупинити в Союзі ССР росіяни, в Югославії серби, в Ірані перси, в Індії гіндуси — їм не надовго це вдасться.

У той час, коли бачимо уніфікацію побуту (житла, предметів споживання) відбувається безупинне збільшення різноманітних суспільних структур, починаючи від політичних партій і кінчаючи різноманітними клубами. Не уніфікація світу відбувається, а його ускладнення, урізноманітнення. Пізнання людством самого себе приводить до думки, що плюралізм його така ж закономірність, як у природі біномія: чоловік — жінка, притягання — відштовхування, плюс — мінус. . . Того не може одна нація досягнути такої військової потужності, за якої мала б спроможність диктувати свою волю всьому людству. Як луг цвіте різнобарвними квітами, так рід людський різноманітний і прагнення помалювати його в одну червону барву суперечить природі. Вельми симптоматично. . .

• Останнім часом дедалі більше зустрічаємо випадки, коли самі росіяни починають розуміти, що від загарбання інших народів немає добра не тільки загарбаним, але й їм самим. Наочний приклад згубності свого імперського впливу в культурі вони бачать щодня: трупи обмежених оперних театрів з усіх 15-ох республік привозять до Москви не 15 різних національних спектаклів, а одне і те ж, ~~ж~~ наприклад, оперу Бородіна «Князь Ігор», що давно відома москвичам у не гіршому власному виконанні. Імперський устрій плодить провінціалізм на місці заглушеної оригінальної національної культури.

Еволюція людської одиниці в людську індивідуальність

Виділимо два підходи до людини — європейський і азійський.

Європейський і в час стародавньої Греції та Риму розвивав в людині індивідуальність, мав її за найвищу вартість і з огляду на її блага поцінував усі суспільні інституції. Християнство дало цьому принципіві високе осмислення.

Азійський світ мав колектив за вищу суспільну вартість і підпорядковував йому людину.

Ареал християнської європейської цивілізації значно менший азійської, однак дух християнства, а потім і прогрес науки і техніки, сприяв поширенню індивідуалістичних західних засад і в інших частинах земної кулі. Технічний прогрес вимагає ініціативного трудівника, а позаяк залишатися збоку від технічного прогресу не може дозволити собі ні одна нація, то й країни з найбільш колективістичними традиціями мусять сприяти вихованню самостійности свого громадянина, аби зробити з нього відповідального ініціативного трудівника.

Після Другої світової війни набуває всесвітнього поширення ідея прав людини. За людиною визнають автономне право на демократичні права і свободи. У межах держави вона набуває автономної вартости, при чому право держави щодо людини значно звужують рамки Загальної Деклярації Прав Людини ООН 1948 року та низкою інших міжнародно-правових документів. Реально ідеї Деклярації Прав Людини працюють донедавна тільки в житті країн європейської цивілізації. Але за ідеал вони правлять і для азійських країн. Тому в ООН за ці документи голосували не тільки демократичні країни, але й недемократичні.

Демократичність і забезпечені права — могутня спонукка до боротьби проти різних диктаторських та авторитарних режимів, і ця боротьба з бігом часу все більше країн ставила на демократичний шлях розвитку.

Таким чином не тільки християнська релігія, а відтак і наука, відкрила неповторність людини і дала науковий підмурок для морального визнання неповторної вартости кожної окремої людини. Не тільки потреби економічного розвитку примушують давати людині все більше індивідуальної свободи, але й міжнародне право закріпило в юридичних документах цей магістральний шлях розвитку людства до переростання людської одиниці, колишнього об'єкта маніпуляції в руках держави, на повноправну індивідуальну особистість. Людство дозріло до такої стадії, коли кожна нація може до-

зволити собі надати свободу дії кожному своєму громадянину без ризику для свого спільного національного блага.

Процес дорослішання людини, пов'язаний з усвідомленням себе як окремої індивідуальності, ослаблює її залежність від колективу і включає її в контекст світових відносин на основі загальнолюдських критеріїв, Загальної Деклярації Прав та інших міжнародно-правових документів з проблем прав людини. Цей всесвітній процес діє проти традиційного російського уявлення про людину як безправну істоту та слухняний гвинтик у руках державної машини. Суперечність між російським поглядом на людину та міжнародно визнаним поглядом — це боротьба старого з новим. Позаяк має місце боротьба окремого з загальним і старого з новим, то перемога загального, до того ж нового, не викликає сумніву.

Період перебудови і гласности дав можливість поглянути самим на себе і побачити нашу страшну зацькованість, затурканість. І не дивно, що в російській публіцистиці зараз виникла тема: хто ми, що ми за люди? Що ми взагалі у порівнянні з іншими людьми світу? Що зробила з нас затверділа психологія обложеної фортеці? Хочеться відповісти їм: рабів зробила з вас і з нас політика загарбання. Під тиском світового прогресу ви відпустите інші народи і на власній землі станете вільними нормальними людьми.

ідейного

Криза марксистсько-ленінського імперського ідеалу прикриття ІМПЕРІЇ.

Усякий колонізатор шукає виправдання своїх загарбань. І Росія намагалася знаходити їх. Сибір вона «освоювала», немов би він був її власною якоюсь порожньою землею. Україну «рятувала» від польського покатоличення. Середню Азію захопила, щоб не дати її англійцям. З середини 19 сторіччя царат посилює увагу до слов'ян Середньої Європи й вчені посилено починають поширювати панславистичну ідею.

Розвиток промисловости і транспорту 19 і 20 сторіч, здавалося, давав матеріальні засоби для розширення імперії на весь євразійський континент і навіть далі, а марксистське комуністичне вчення з його проповіддю всесвітньої диктатури пролетаріату здавалося вельми вдалим обґрунтуванням. Далєбі, воно чудова знахідка для російського імперіялізму. Всяка попередня ідея («освоєння Сибіру», «протистояння» Англії на Кавказі й в Ірані, панславізм) була льокальна. Тут же європейська теоретична думка підносить просто чудовий подарунок — учення, що дає обґрунтування плянів підкорення цілого світу. Якщо досі претенсії Росії на безмежне розширення знаходили вираз у містичних побудовах, «пророцт-

вах», та поетичних фантазіях, то марксизм дав щось зовсім нове, складну, наукоподібну побудову, що обґрунтовувала неминучість диктатури пролетаріату в усьому світі. Обґрунтування економічне, філософське, політичне. Отже, загін «інтернаціоналістів», що поставив собі за завдання встановлення так званої диктатури пролетаріату, опирався на широкі європейські вчення. Не те що слав'янофільство, яке, будучи суто російським витвором, від самого початку викликало в багатьох підозріння, — марксизм, за походженням європейський, за спрямуванням глобальний. Чудово! Звичайно, для того, щоб можна було себе серйозно подавати світові за провідників Марксового вчення, треба було ґрунтовно поміняти стару імперську бутафорію на нову пролетарську символіку. Що й зробили. Двоглавого візантійського орла, що дивиться на дві частини світу, замінили глобусом з п'ятикутною зіркою, що охоплює всі п'ять континентів, і замість біло-червоно-синього царського прапору — червоний пролетарський прапор, та замість гімну «Боже, царя храни» — глобальний «Інтернаціонал».

Більшовики добре зрозуміли, що марксизм не тільки обґрунтовує всесвітні зазіхання, але й дає могутній метод здійснення його: поділ кожного народу на дві частини — так званих експлуаторів та експлуатованих, нацькування однієї частини на іншу і таким чином послаблення захисних сил всякого національного організму, що й робить його легкою жертвою невеличкої купки комуністичних змовників.

Я не хочу сказати, що такий бісівський плян був продуманий Леніном ще до революції, потім реалізований ним самим в першій частині і переданий для подальшого виконання своїм послідовникам. Ні, це занадто багато, не тільки для однієї людини, але і для партії, і все таки є об'єктивна логіка фактів, що веде саме до цих думок.

Російським більшовикам вдалося вчинити в Росії так звану пролетарську революцію і тим самим вдалося висунутися на передній край пролетарського руху загалом. Факт перемоги дав їм моральне право претендувати на роль учителя методів переможної боротьби і вони ще в період приборкання національно-визвольних рухів народів Росії (що їх видавали за буржуазну контрреволюцію) допомагають закордонним марксистським групам в Угорщині, Німеччині, Туреччині, Англії, а на початку 20 років створюють у багатьох країнах світу свою п'яту колону — компартії, а у себе Комінтерн для керівництва їхньою діяльністю.

Позаяк перетворення, що їх здійснювали більшовики всередині країни, витлумачували як втілення Марксового вчен-

ня, то тим самим вони стають головним тлумачем змісту того вчення і щоб це виглядало ще переконливіше, твори Леніна оголошують подальшим розвитком марксизму і сам марксизм щодо 20 століття іменують марксизмом-ленінізмом.

Для того, щоб підтримувати напругу боротьби в капіталістичних країнах на високому рівні, більшовики оголосили ССРСР надією трудящих усього світу і оплотом їхньої боротьби за перебудову своїх приватновласницьких суспільств на советський соціалістичний лад. З іншого боку, становище оплоту боротьби за прогрес людства, що перебуває в оточенні ворожого буржуазного світу, слугувало підтриманню постійного напруження всередині самого ССРСР. Адже для перемоги над буржуазним світом треба було знищувати внутрішніх ворогів (бо в оплоті, обложеної фортеці, вороги особливо небезпечні) та давало виправдання безперервної дармової праці та постійних нестатків і злиднів.

Тривале перебування в облозі спотворило мораль і всю свідомість населення. Усі стали немов би змовниками і задля отого надзавдання, повалення буржуазних держав і встановлення своєї (під назвою пролетарської комуністичної) влади, треба було брехати і чужим, і один одному: ~~У~~найс найкраща демократія, робітничий клас — повноправний господар країни, колгоспи — найкраща форма організації сільсько-господарського виробництва, ми, советські люди — найщасливіші люди в світі, і так далі і тому подібне. Перетворення ССРСР на обложеної фортецю перетворило цивільне життя на боротьбу, а всіх громадян — на борців. Люди більше не жили, а боролися: одні з внутрішніми ворогами, інші — за велике молоко, найвище досягнення в спорті, і так далі.

Коли б світ стояв на місці і в ньому поширювалися тільки промосковські комуністичні ідеї, коли б трудящі західних країн менше боялися диктатури (навіть пролетарської), коли... тоді більшовики підкорили б світ. У кожному разі, їхня установка на це була постійна і аж до Горбачова вони самі себе відтворювали саме такими. Світ розвивався і мінявся, Марксове вчення все більше виявляло свою історичну обмеженість, а вони вперто продовжували спрямовувати всі зусилля на підкорення світу.

Запровадження комуністичних режимів у країнах Середньої Європи після Другої світової війни в очах комуністів знаходило виправдання, але зовсім не в очах усіх людей.

Придушення Угорського повстання 1956 року яскраво показало всьому світові суть ССРСР. Воно примусило задуматися найзавзятіших апологетів Москви над питанням: хто ж вона? Центр світового комуністичного руху за втілення Марк-

Заходу

сового вчення в життя чи продовжувачка давньої імперської, воєнно-поліцейської політики?

Окупація Угорщини викликала першу велику кризу в комуністичному русі. Вона оголила загарбницьку суть російського комунізму і показала маскувальне призначення всієї марксистсько-ленінської ідеології. Ця правда спричинилася до масового виходу людей із лав комуністичних партій і в шістдесятих роках привела до появи єврокомунізму.

Поява єврокомунізму зменшила симпатії до Москви і вона починає все більше покладатися на військову карту, що поступово посилює військову конфронтацію з Заходом. Советський Союз під керівництвом Брежнева розгортає військове виробництво нечуваних розмірів: він будує в європейській частині СРСР широку мережу бойових ракетних комплексів, створює величезну атомну підводну флоту і розширює патрулювання на всіх океанах. Збільшує танковий парк до 45 тисяч танків та розбудовує військово-повітряні сили. Це вимагає величезних коштів, але каста вірить, що вона виграє змагання із Західнім Світом.

Марксистсько-ленінське вчення про встановлення комуністичних порядків у всьому світі та логіка попередньої боротьби за світове панування визначали напрямок мислення Брежнева та всього його оточення. Відмовитися від цієї боротьби вони, люди старого гарту, суб'єктивно були неспроможні, бо з їхньої точки зору це означало б дві зради. Перша — це зрада традиції російської політики, так яскраво започаткованої царем Іваном III і продовженої наступними царями й імператорами. Друга зрада — це зрада всьому попередньому комуністичному рухові, всій традиції боротьби за інтереси «трудящих», від «Маніфесту комуністичної партії» 1848 року та першого Інтернаціоналу, до встановлення режимів у Середній Європі, на Кубі, в Етіопії, в Анголі і т.д.

Об'єктивно ідея підкорення світу вичерпала себе з винайденням атомної зброї. Друга ідея виявила свою неспроможність, непрацездатність в СРСР ще в 30-ті роки. Вона дала зовсім не ті наслідки, яких від неї чекали, але як ідеал вона продовжувала існувати в дуже багатьох країнах світу через замкненість СРСР і неможливість для іноземців порівняти ідею з реальними наслідками її втілення. Цілковите спотворення цих наслідків советською зовнішньополітичною пропагандою теж впливало.

Обидві ідеї продовжували існувати з реальністю суб'єктивного порядку. По-перше, тому що свідомість загалом відстає від буття. І по-друге, старі діячі неспроможні були побачити суперечності поміж життям (сучасним станом світу) та їхніми ідейними установками в наслідок самої їхньої філософії. Ко-

рінь її у Марксовій тезі про те, що домарксова філософія тільки намагалася пояснити світ, а завдання філософії — переробити його. Вони вірили в можливість перероблення світу на свій кшталт. Із формули «історію роблять люди, та не сама вона робиться» робили висновок, що своєю волею спроможні спрямувати ~~до цього~~ розвиток у потрібному для них напрямку. Успішне встановлення в деяких країнах Третього Світу комуністичних режимів за допомогою чекістських змовницьких методів, ~~здавалося~~ ^{було} їм за торжество марксистсько-ленінського вчення, хоча торжествувала чекістська майстерність, а не марксова ~~пролетарська~~ ідея.

Існування в головах керівництва двох ідей, а точніше однієї ідеї — підкорення світу у двох іпостасях (як продовження російської ідеї ~~до~~ розширення і як марксового рецепту ~~до~~ перебудови світу) і намагання продовжити ці ідеї в умовах зовсім зміненого світу тільки збільшували прірву між намірами та можливостями їх досягнення. Збільшували навантаження на перевантажену економіку та вели до ще більшого поглиблення загальної кризи советського суспільства.

З першої половини 60-их років Китай починає відкрито критикувати советське керівництво. Взаємини між Китаєм і Советським Союзом з року в рік погіршуються. Китай оголосив Советський Союз своїм ворогом. Даманський острів (на Амурі) засвідчив готовність китайців до військового протистояння. Напевно Китай не думав розв'язувати проти СРСР тотальну війну. Але що обіцяла Советському Союзові війна не тотальна, льокальна, ~~з~~ сутичками з країною, що має з СРСР кордон завдовжки 7.5 тисяч кілометрів та мільярдом душ населення?

Врешті, ~~це~~ керівництво розуміє, що воювати одночасно і проти Заходу і проти Китаю не можна. Позаяк всі зусилля помиритися виявилися марними — ^{вона} ~~вона~~ шукає способів неутралізації бодай одного з двох ^{в історичній} центрів ворожих сил. Не ослабляючи оборонних зусиль на Заході, брежневське керівництво починає будувати БАМ для підготовки до війни з Китаєм, та починає миролюбну дипломатію з західними країнами, що й завершилося 1975 року Прикінцевим Актом Гельсінської Наради.

Як Сталін міг сказати собі: «До свого керівництва я взяв Росію з сохою, а полишаю з атомною бомбою», так Брежнев може сказати: «Я став до керма держави зовсім не готовою до війни, а залишаю з могутньою атомною підводною флотью, з цілою мережею бойових атомних ракетних комплексів, та іншою модерною зброєю, що перетворили Советський Союз на цілком боездатну державу».

Якою ціною?

А ~~те~~ немає значення. Любив же Сталін повторювати фразу «Любой ценой!». Брежнев не виголошував цієї фрази, але діяв точнісінько так сам⁸. Він, стара людина, інакше діяти й не міг, бо з огляду на надзавдання-підкорення світу — ніякі людські страждання не є надмірні.

Адепти оригінальності Росії до революції заявляли, що Росія не піде шляхом капіталістичного розвитку, а піде своїм оригінальним шляхом. А вона ~~же~~ пішла тим же шляхом, що й інші країни світу.

Адепти советської колоніальної системи на світовій арені виступають за право націй на самов^{изначення}врядування і багато зробили після війни для деколонізації, а щодо Союзу ССР вважають, що тут міжнародний розвиток йтиме своїм оригінальним чином, що всесвітній прогрес деколонізації не зачепить ^Свєтський Союз. Горбачов навіть погрожує припинити перебудову, якщо не вщухнуть вірмени, азербайджанці, якщо Естонія не відмовиться від своїх рішень. (Це з виступу Горбачова на засіданні Президії Верховної Ради Союзу ССР 26.11.1988 року).

— Ні, панове захисники імперії, не зупинити загальнолюдського прогресу дозрівання націй, не оминати Советському Союзові світового процесу деколонізації і ваше штучне гальмування прагнень народів до відокремлення тільки збільшить між росіянами та іншими народами гіркоту та неприязнь.

б) Криза комуністичного способу виробництва

Коли Ленін писав, що врешті-решт перемаже той лад, який забезпечує вищу продуктивність праці, він, без сумніву, перемагому пророкував соціалістичному ладові. Ба, не так сталося. Формула правильна, та перемажець не той.

Ленін, як і його попередник Карл Маркс, дивлячись на людину крізь окуляри матеріалістичної філософії, не дооцінював людський фактор.

Ліквідація приватної власності на засоби виробництва видавалася їм за панацею від усіх соціальних бід. Досить відібрати засоби виробництва у приватних власників і віддати трудящим і трудящі радо працюватимуть на свою державу та самих себе. Експлуатація зникне і на землі настане рай.

Соціалістичні революціонери мало звертали увагу на майбутнє виробництво. Їхня увага була зосереджена на перерозподілі вже зробленого національного багатства і російські революціонери почали з того господарювати, що відібрали в багатих землю, коней, сільсько-господарський реманент і передали їх комунам. Комунари швидко виявили причини своєї бідности. Вони поділили відібране у всіх, хутко полама-

ли реманент і розбрелися. Виявляється, що треба працювати, а працювати вони не хотіли.

Аби вилізти з кризи, більшовики тимчасово запровадили НЕП. За кілька років НЕП-у різко зросли врожаї зернових, поголів'я худоби і значно покращилося забезпечення населення харчами.

У приватного господаря важко відібрати все, а комуністам для озброєння потрібні були кошти для індустріалізації, яких нізвідкіля більше взяти, окрім продажу сільсько-господарської продукції, і вони організували колгоспи. Із колгоспів держава забирає всю продукцію, за винятком потреб на відтворення та мізерної платні селянам.

З праці жити стало неможливо і люди почали красти — перший великий психологічний злам: сторіччями люди вважали за гріх взяти чуже, а тут колгоспна система примусила переступити через предковічне табу.

У промисловості, через низьку заробітню платню, відбувається той самий моральний злам. У трудящих почала розвиватися нехіть до праці і байдуже ставлення до машин, сировини, виробничих матеріялів, інструментів, а в селян ще й до землі.

Влада почала примушувати до праці. Цей примус і є доказ неспроможности ідеї соціалістичної економіки, ~~це~~ саме соціалістичне виробництво не працює.

Щоб економіка діяла, держава застосовує позаекономічні засоби. А позаяк нехіть до праці зростає, держава збільшує кількість бригадирів, ланкових та всяких інших погоничів, що врешті призвело до велетенського адміністративно-управлінського апарату. «Соціалізм — це облік і контроль» — читаємо щораз на плакатах. Далєбі: примусили трудящих красти, то змушені плодити вартових та обліковців.

Економіка із економіки перетворилася на поле боротьби: по-перше, між трудівниками, що прагнуть поменше працювати і побільше красти, та адміністрацією, що сама краде, але намагається зменшити робітницькі крадіжки, і, по-друге, в поле пропагандивної боротьби між соціалізмом і капіталізмом за допомогою жонглювання найвищими показниками у видобутку вугілля на одного шахтаря, надоїв молока на одну корову і таке інше і тому подібних найвищих «досягнень» для яскравих плакатів над головами трудівників замість справедливої зарплатні. З бігом часу низове виробниче начальство, щоб менше ганили зверху та щоб надати все-таки робітникові необхідний мінімум для продовження існування, почало надолужувати занижені норми оплати праці різними приписками до справді виконаної роботи.

Позаяк праця перестала бути джерелом добробуту, забезпечуючи тільки животіння, то з бігом часу в додаток до елементарного злодійства розвинулося різноманітне комбінаторство, шахрайство, підлабузництво та всяке крутість. Командні методи керівництва вбивали виробничу ініціативу і робітник став пасивним елементом у виробничій структурі. Такий робітник не сприяв технічному прогресові. Що ж до адміністративно-управлінського апарату, то він, безупинно зростаючи, поглинав усе більшу частину валового продукту, загрожуючи самій можливості розширеного відтворення.

Після Другої світової війни у багатьох капіталістичних країнах націоналізували були окремі галузі економіки чи підприємства. Всюди вони виявилися неспроможними витримувати конкуренцію з підприємствами з приватного сектора виробництва. Схильність бо соціалізму до зрівняння людей та допомоги ледачому не штовхає людей до творчости та винахідливости, не сприяє підвищенню продуктивности праці, а, отже, і перемозі у конкуренції і боротьбі. У країнах з ринковою економікою добро розподіляється нерівномірно і, надаючи людині право збагачуватися, вона заохочує творчих людей до винахідливости, а нетворчих до працьовитости, в наслідок чого впродовж всіх семидесятих років у них швидше розвивається наука і техніка, швидше піднімається життєвий рівень людей.

Кожен власник почуває себе господарем власного життя. Власність не залежить від політичних коливань. Позаяк вона — основа свободи, то ^{як можна без неї?} звідки ~~чи~~ розвинути почуття своєї власної незалежности та непорушности свободи? Як каже професор Яковлев: «Сознание, что на свои честно заработанные деньги я могу купить все, что моей душе угодно, сознание, что мне в моей стране ни при каких условиях не придется унижаться и выпрашивать, сознание, что я экономически полноправен, рождает чувство уверенности, спокойствия, достоинства» (ж. «Огонек» ч. 43/1988). Без економічної свободи (не права на працю, а свободи економічної діяльности) не можливе почуття незалежности, без чого не можливий ініціативний трудівник.

Кожен день засоби масової інформації приносять все нові факти кризового стану соціалістичної економіки. І завдяки гласності, за допомогою порівняння із закордоном, ми бачимо і свою відсталість, і всю неефективність економіки, її за-костенілу неспроможність і непридатність до розв'язування сучасних технологічних та економічних проблем. Оце загальне усвідомлення неспроможности соціалістичної економіки змагатися з економікою демократичних країн і становить об'єктивну силу, що розв'яже економічну кризу. Економічна

криза почалася від того часу, коли економічні засади соціалістичної системи господарювання виявилися нежиттєздатними. ~~І~~ більшовики, замість відмовитися від такої неекономічної економіки (як уже один раз зробили були, запровадивши НЕП), почали застосовувати до економіки позаекономічні способи.

Поперше, Брежнев послідовно застосовував командно-адміністративні методи, що склалися задовго до нього. За роки його правління склалося нове становище. Кількість заводів, фабрик, підприємств так збільшилася і ускладнилася, що ефективно керівництво з одного центру стало об'єктивно неможливе. Він не бачив якісних змін, він бачив тільки кількісн~~і~~^і. І впоратися з проблемою управління намагався теж за допомогою кількісного методу, способом збільшення кількості управлінь, главків, всього управлінського апарату. Розв'язок економіки підготував суперечність між її величезними розмірами і складністю, з одного боку, і нездібністю старої системи управління забезпечувати її нормальне функціонування і ріст — з другого боку. Зроста економіка потребувала нових методів управління і в першу чергу децентралізації. Та це не для Брежнева та його команди.

Продовживши лінію своїх попередників на експансію, Брежнев далі загострив взаємини з Заходом. Як людина традиційних комуністичних поглядів, він, як і його оточення, вірив у перемогу над капіталістичним світом. Він створив могутню армію і з новим зав'язанням вступив у перегони з Заходом. Та справа в тому, що змагання відбувалося на різних основах: Захід змагався на основі нормального розвитку економіки за нормальної діяльності своїх демократичних інститутів і нормальної життя своїх громадян; Брежнев змагався з останніх сил і небажання людей працювати надолужував адміністративними засобами, критику душив судами, моральний розклад хотів стримати збільшенням міліції (що знову збільшувало непродуктивні ~~в~~ витрати і послаблювало сили у змаганні з Заходом). Навіть коли Китай став ворогом, Брежнев не відмовився від перегонів. Навіть коли Японія, цей економічний велет, налагодила зв'язки з НАТО і стала частиною військової системи Заходу, Брежнев не відмовився від змагань. Чого не відмовився? Адже економіка явно задихалася і неспроможна була конкурувати з Заходом.

Не міг відмовитися. Був неспроможний відмовитися. Він був посередністю серед свого оточення, а воно уявляло тільки один шлях: уперед до повної перемоги комунізму у всьому світі. Дивлячись на ґлобус, вони рахували, у скількох країнах під керівництвом «геніального стратега міжнародного комуністичного руху» (так назвав Тодор Живков Брежнева) ім

удалося зробити заколоти і встановити свої уряди, і в яких уже недалеко до того. І зовсім не дивились собі під ноги, де доценту зогнив підмурок, як у передостанній період Римської імперії: на далекій периферії її легіони ще уміли розбити чуже військо, вдавалося ще захопити якесь невелике царство, а всередині життєві сили давно покинули її, і від центру розходився лиш розклад, підмурок струхлявів і численні малі народи («варвари») звалили колоса, мов бджоли заїли медведя.

Не Брежнев завів до стагнації. Комуністичний імперський лад дійшов до нього в наслідок логічного розвитку своєї зовнішньої загарбницької політичної установки та штучної і нежиттєздатної внутрішньої економічної системи. Брежнев лише надав її останньому періодові деяких ^{окремих} рис.

Ми маємо тепер не крах Брежнева як корумпованого аморального вождя. Ми маємо крах марксистської ідеї всевітньої диктатури пролетаріату, крах шістсотлітньої російської імперської ідеї, крах економічного змагання авторитарного СРСР з демократичним Заходом. А позаяк протистояння захопило майже півлюдства, розв'язка його введе людство в новий світ, що почне новий виток історії на нових духовних засадах.

РОЗДІЛ II

НАЙБЛИЖЧІ ПЕРСПЕКТИВИ

Часто чути побоювання: хоч би перебудова не зупинилася! І звучить у ньому глибока віра у всемогутність волі однієї чи кількох владоможних осіб. Думаю, нічого боятися.

Коли б без перебудови можна було вивести економіку з глибокої кризи і надати їй високих темпів розвитку, тоді можна було б і перебудову зупинити. А позаяк без перебудови і, зокрема, без ліквідації командно-адміністративних методів керівництва та розв'язання ініціативи самих трудівників економіку не оживити, то й не зупинити перебудову.

В економічній кризі — запорука продовження демократизації.

Навіть якщо припустити, що якась група зверху учинила б державний заколот, пересадила до в'язниці тисячі сучасних реформаторів і критиків та спробувала повернути керівництво державою на якийсь авторитарний лад, то це однаково нічого б не змінило, бо перед заколотниками назавтра ж постане питання те саме: як пожвавити економіку? І що вони можуть придумати, коли, по-перше, для вияву пропозицій і тепер є можливості, а, по-друге, млявість економіки зумовлюється не тільки теперішніми методами організації праці, але передусім загальним небажанням працювати, чого жодним авторитарним методом не подолати. Активізувати трудівника можна тільки одним способом: зробити його власником вироблюваної ним продукції, а продукцію зробити товаром, тобто дати право виробникові самому продавати свій продукт на вільному ринку. А через те, що до цього прямує (щоправда, вельми несміливо) і сучасне керівництво, то немає сенсу в перевороті, навпаки, ^{він ніс би} ~~він~~ не загальмувати прогресивні зміни і на зорі третього тисячоліття звести Советський Союз на рівень країн типу Заїру, Бірми, Бангладешу та їм подібних слабкорозвинених країн Третього світу.

Занадто вже всім ясно стало, що йти попереднім шляхом не можна. Отже, перебудова продовжуватиметься. Інша справа, чи вдасться урядові поступовий перехід ^(із) командно-адміністративних методів до економічних методів управління економікою. І як довго може тривати перехід? Довге затягу-

вання може дати старій бюрократії можливість вживатися в нові порядки, одночасно зменшуючи їхню новизну, і це розтягуватиме сучасний сумний стан. Вельми швидкі зміни, лагання старого економічного механізму, очевидячки, неможливе через неготовність самого уряду, який хоч і за перебудову та демократизацію, але все таки за таку, за якою зберігатиметься монополія КПСС на владу.

Наявна суспільна криза. Одна з її причин є на найнижчому суспільному рівні: самі трудящі трудяться не хочуть і рівнем життя не задоволені. Задовільнити їх усіх за умов збереження старих методів просто не в чим, ^{ні} ^{тим часом} вимоги знизу можуть набути гострих форм, що йстворить суспільну кризу.

Я не думаю, щоб кризові ситуації мали негативне значення. Навпаки, вони можуть підштовхнути уряд до рішучих економічних змін.

Мусимо подивитися навколо розплющеними очима: суспільство — не Едемський сад і люди не ангели. Є такі, що хочуть працювати і своєю працею забезпечити собі заможне життя. А є люди, що хочуть добре жити без праці. Чесність влади полягає в тому, щоб ухвалити такий закон, який би трудівникові надав можливість розпоряджатися плодами своєї праці, отримувати справедливий зиск, і збагачуватися, а ледачого не підтримував би і надав йому право лежати на сонечку голодним. Соціалістичне суспільство — це велика богадільня: вона не дає сконати абсолютному ледареві, зате по руках і ногах зв'язує роботящу і винахідливу людину. Треба кінчати з таким суспільством. Богадільні в суспільстві потрібні для калік та хворих. А щодо працездатних людей, вищого справедливості було б працьовитому дати право збагачуватися, а ледачому голодувати.

За умов свободи економічної діяльності суспільство швидко почало б підвищувати продуктивність праці та збільшувати об'єм національного багатства ощадливістю. І якщо для переходу від права на працю до свободи економічної діяльності виявляться потрібними страйки чи доходитиме до суспільної кризи, то нам не слід їх стримувати. Зрештою, життя це боротьба. І якщо ми не хочемо повернення мертвотної стагнації, то слід звикати до суспільної боротьби звичайними для вільних громадян демократичними способами.

Передовому загонові боротьби за демократизацію та українізацію нічого боятися кризових ситуацій, ми не бюрократи з адміністративно-командної системи, що через кризи можемо втратити привілейовані місця. З іншого боку, слід добре прозріти, що крутий перехід від одних способів господарювання до інших неможливий за один місяць, ба навіть за один рік. І, по-друге, в перехідний період життєвий рівень неминув

че буде нижчий за попередній. Навіть у такій простій операції, як заміна на тій же виробничій площі старого верстату новим, буває період, коли старий *уже* не працює, а новий *ще* не працює. А що казати про реорганізацію тисяч заводів під силою-силенною виробничих взаємин, які із централізованого розкладу треба було перевести на договірну основу. Обтягти зразу централізований розклад постачання і збуту, і об'явити заводам, щоб самі собі шукали постачальників і покупців, це однаково, що зупинити їхню працю загалом. Розтягування ж на довго обтинання ниток централізованого розкладу постачання і збуту та переведення його на договірну основу означало б затягування економічної кризи. Отже, оптимальний варіант у тому, щоб обрізувати централізовані канали розподілу та поширювати договірні взаємини поміж підприємствами України якнайшвидше, але не їх моментальний обріз. Шлях до здійснення економічного суверенітету українського народу лежить у поступовій заміні постачальників і покупців матеріяльних ресурсів, призначуваних Україні у централізованому порядку Москвою, на здійснення таких владою УССР з пріоритетною орієнтацією на самозабезпечення у межах своїх власних національних природних ресурсів та виробничих можливостей.

Голова Держпляну УССР пан Фокін каже: . . . «Значно розширяться функції економічних відомств республіки. Досить сказати, що тільки Держпляну УССР та Мінфіну УССР передається близько 50 важливих функціональних завдань, що раніше були в компетенції союзних органів» (газета «Радянська Україна» ч. 280 за 8.12.1988). А скільки всього тих функціональних завдань? І скільки років потрібно буде для передачі усіх їх з Москви до Києва? . . . «Скорочується на 20% апарат розташованих на території республіки органів управління союзного підпорядкування» (там же). Економічний суверенітет народу означає, що він є повний господар усього багатства на своїй території.

Державний суверенітет Союзу ССР має *похідне* значення. Він походить від волі республік передати частину свого первинного суверенітету союзові республік. Позаяк минула сімдесятирічна практика централізованого керування довела СССР до кризи, то вихід з неї полягає в децентралізації і поверненні Україні всіх функцій керування економікою на своїй національній території. І перехід до республіканського госпрозрахунку не можна розтягувати на ціле десятиліття. Нам набридло стояти в чергах за звичайними харчами та буденними побутовими речами.

Таким чином, перебудова з її економічною децентралізацією як однією з двох найголовніших передумов виходу з

2.
економічної кризи, продовжуватиметься; демократизація як єдино можливий спосіб подолати виробничу пасивність трудящих продовжуватиметься; а позаяк два попередні процеси неможливі без демократизації загалом, то й вона продовжуватиметься.

Українському іонально-демократичному рухові нічого боятися своїм якимось гострим словом налякати когось там у Москві і тим зупинити перебудову. Якщо перебудова й почалася з доброї волі однієї людини, то за три роки вона стала об'єктивною реальністю, що набула власної інерції, яка неминуче котитиме її до свого логічного кінця.

РОЗДІЛ III

НАШІ СИЛИ

Українська Гельсінська Спілка (УГС) від створення її 1976 року і до останнього часу складається з людей найвищої проби. Це в основному інтелігенція в першому поколінні. Україна показала світові, і сама побачила, що в ній іще не вмер козацький дух, вона має право з гордістю і сьогодні заспівати «Ще не вмерла Україна, ні слава ні воля» не тільки як національний гімн і пам'ять про наших залізних волелюбних пращурів, що й на гострій палі не зрікалися своєї віри, ^{але} як свідчення живої козацької крові в сучасних народних глибинах.

Справді, чи ж не має права сучасна Україна гукнути словами Тараса Бульби «Ще є порох в порохівниці»? Коли після арешту Тихого і Руденка (перших арештованих членів УГС) на їхнє місце прийшли нових двоє, коли після засудження до 15 і 12 років неволі Тихого і Руденка та арешту Мариновича і Матусевича на їхнє місце йдуть нових двоє, коли після засудження Мариновича і Матусевича до 12 років неволі, арешту мене і заборони повернутися з-за кордону в СРСР генералові Григоренкові до групи йдуть нові люди — влада хапає патріотів і зубами драконівського закону в скаженій люті запроторює в неволю на 12-15 років, а люди не бояться. Влада заціпила зуби, а народ затався, вона трощить членів УГС один за одним, а народ видає з себе все нову і нову людину на місце вирваної. Минає 1977-ий, 1978-ий, 1979-ий, 1980-ий і аж на 81-му році, засягнувши цифри 36, герць зупинився.

І хай скаже хтось після цього, що вся козацька кров України замерзла по Сибірах, спливла з водою Біломор-каналу та зійшла прокляттями по вогких сталінських катівнях. Який дух треба мати, щоб іти до групи, бачачи, що йдеш просто в лабеті ката, імовірно на повільну смерть! Який дух треба мати, щоб покласти свою голову під колеса русифікаторської окупаційної машини, нічогосінько не видавши з себе, окрім слабенького нечутного хрускоту власного черепа під колесами? А йшли, бо кожен хрускіт свідчив бодай про одне: ще не вмерла Україна і вмирать не хоче! О ні, є порох у порохівниці, а того й не помреш, Україно моя рідна, хоч і давно воло-

дають
вирішили:

Ти не помреш, Україно моя рідна,
хоч і давно володимиром
Кот і давній Володимиром
Боти ще рідним місцем залізних
36
Ім шесетеро, що в Руденка і мене.

чипи ланцюги, бо ти ще родин лицарів залізних, як Шестеро, що в Кучино лягли.* І йшли. І зупинилася машина, обмились з крові і сліз, оглянулася, сама захлинулася над безоднею зла й поволі стала відступати.

Члени УГС ніколи не припиняли своєї боротьби. То з боку влади змінилося поцінування її діяльності: до перебудови її кваліфікували за злочин, а в час перебудови перестали її так кваліфікувати. Ми не мінялися. Ми як ішли з 1976 року, так і йшли 1985 року, так і зараз ідемо. Влада змінилася. І це свідчить, що і 1976-го року, організовуючи УГГ, ми правильно розуміли закономірності історичного розвитку і діяли в напрямку загальнолюдського прогресу, а не проти нього.

Правильне розуміння тенденцій історичного розвитку десять років тому свідчить про здатність членів УГС аналізувати українські, союзні і світові процеси розвитку, синтезувати їх і доходити правильних висновків. Ясна річ, спроможність 10 років тому правильно визначити напрямок історичного розвитку своєї боротьби ще не є гарантією, що теперішнє розуміння умов та пропонована тактика боротьби за свободу через 10 років виявляється такою ж правильною. Уміння людини розв'язати одне завдання не гарантує її від помилок у майбутньому, тому у своїх міркуваннях я апелюю не до правильності своїх минулих міркувань і не до правильності міркувань інших знаних українських патріотів. Я апелюю до найвищого авторитету у справі пошуків істини, а саме істини як факту і логіки як методу.

Доки не було свободи слова і за критику садили до в'язниці, природним добором із глибин народу висувалися оті окремі шляхетні одиниці і Рух по суті справи за своїм складом був елітарним. Потім з'явилася відносна свобода. Шляхетна когорта відразу почала розширювати масштаби своєї діяльності. А що ж народ? Він ще не подолав страху і цілий рік дивиться як тих же Горинів, Чорновола, Красівського, Геля, подружжя Калинців, Олеся та Віталія Шевченків, Набоку... міліція знімає з поїздів, літаків, садить до міліцейських бучегарень, штрафує та переслідує всякими іншими способами.

Проте останнім часом заляканість зачала помітно зменшуватися. Зростає число людей, що відважується казати правду, підписувати заяви, клопотання, протести, сходиться на мітинги та неофіційні збори, утворювати неформальні групи тощо. Збільшується й кількість людей, що бажають приєдна-

* Шестеро, що в Кучино лягли — це в Кучино на Уралі, в концтаборі ВС-389/36 замордовано: 1980 р. — Андрія Турка, 1983 р. — Михайла Курку, 1984 р. — Олексу Тихого, Юрія Литвина, Валерія Марченка і 1985 року — Василя Стуса.

тися до УГС. Шлях до впливу на реальне становище в нашій батьківщині лежить у перетворенні УГС на широку масову організацію, що складатиметься з людей різних суспільних прошарків. На заводах і фабриках є чимало людей, що вельми хочуть сприяти перебудові та не знають, що робити, вони шукають і, покищо, здебільшого не знаходять тих, хто б їм показав практичний шлях. Завдання теперішнього складу УГС я бачу в необхідності негайно йти до трудящих, до робітників і втамувати їхню спрагу. В суспільстві вже багато людей визріло достатньо, аби стати поруч з нами. Нас є чимало і в нас достатньо знань для розтлумачення проблем України та наших завдань.

До сил, що нам сприяють, належить:

- історична тенденція розвитку;
- моральна підтримка демократичного світу, особливо української діаспори;
- сучасна офіційна політика перебудови;
- демократичний рух у Росії;
- національно-визвольний рух народів СРСР;
- демократизаційні процеси у країнах т. зв. соціалістичної демократії.

Наші безпосередні сили: УГС в Україні та її філії поза межами України.

Наші потенційні сили: народ, що з утвердженням демократичних засад суспільного життя, підтримуватиме нас все більше.

РОЗДІЛ IV

МИ СЕРЕД ДРУЗІВ

Атмосфера, в якій діємо, дуже сприятлива. Те, що КГБ і міліція заважають проводити мітинги та інші заходи і часом садовлять на 15 діб до буцегарні чи штрафують — це нас не зупинить і не злякають розбишацькі методи боротьби супроти демократичних свободолобних сил. Зростання суспільної активності громадян, очевидно, не на жарт почало лякати охоронців старих порядків і вони, по-перше, висунули і пустили всіма засобами масової інформації жупел екстремізму (здаємо горезвісну формулу — враг народа, сталінських часів). Почали вдаватися до чисто розбишацьких методів. Наприклад, після поїздки о. Ярослава Лесіва до Москви на зустріч президента США Регена, йому телефонічно погрозив капітан міліції Козак, а згодом, о 2-ій ночі, коли Лесів повертався з другої зміни з роботи, на нього накинулися люди в цивільному, завдали кілька ударів, збили з ніг і залишили лежати долі. Розбишацькі методи свідчать про небажання миритися з перебудовою старого ладу на новий і з демократизацією та намагання зупинити зміни і зберегти свої привілеї, навіть такими негідними методами. А що було чекати від них?

Чи ми хочемо, щоб державний апарат сталінсько-брежневського гарту геть зовсім нас не стримував, а може ще й гладив по голівці за те, що ми його відверто ненавидимо, критикуємо, звинувачуємо?

Чи ми хочемо для себе ^{не}можливостей для суспільної боротьби (з правом на перемогу), а безборонної капітуляції тисяч кагебістів, міліцейських чинів, партійних функціонерів, виконкомівських бюрократів, заводських та колгоспних п'явок? Як можна сподіватися, щоб цей клас експлуататорів безборонно відмовився від свого привілейованого становища? Суспільна справедливість ніколи сама не падала людям з неба, за неї завжди боролися, і саме з позицій боротьби за справедливість мусимо оцінювати сучасний стан. Не з обивательських позицій бездіяльного чекання манни з неба, а з позицій боротьби. З таких позицій теперішні умови вельми сприятливі. Ми маємо право на відкриту громадську працю, має-

мо право на суспільну боротьбу з правом на перемогу. За нами ж визнано право сторони у грі суспільних сил і треба нарощувати сили своєї сторони, не чекати, заки супротивна сила сама зійде з поля змагань.

Другий сприятливий фактор полягає в тому, що нам люди симпатизують, а моральна підтримка — велика сила.

Коли ми почали 1976 року боротьбу за права людини та українські національні права, ми були знані. Нам симпатизували і часом робили послуги, але позаяк боялися, щоб їх не арештували, то допомагали на основі довіря, а часом інкогніто. Ми зі свого боку, аби не накликати біду на безвинних людей, не прагнули до розширення знайомств і не намагалися демонструвати спілкування з уже знайомими людьми. Природно, за таких умов широкий прояв симпатій був неможливий. Ми почувалися камікадзе, що на тлі пасивного народу вийшли на герць з Чека без шансу на перемогу. Ну, якщо й не камікадзе, то просто приреченими на нерівний бій.

Тепер зовсім інша справа. Наш статус неформальної групи такий же визнаний владою, як і будь-якої іншої неформальної групи. Рух неформалів став відкритою реальністю советської дійсності. Він не офіційний, але легальний, отже, не протиправний. З позиції заляканих громадян непротиправність — вирішальний момент. Навчені за 70 років державного тероризму обережності, вони донедавна з'ясували найперше, чи група не підпільна, чи знає влада про неї і як ставиться, а вже потім цікавилися, за що вона бореться. Коли ж настала політика перебудови з визнанням існування неформальних груп відпала небезпека арешту за знайомство з членами групи, відпала і потреба з'ясувати питання, що їх нав'язав інстинкт самозбереження. Тепер люди відразу починають цікавитися спрямуванням групи та змістом праці. Відпала підстава для страху і ми на кожному кроці зустрічаємо вирази симпатії до нашої діяльності. Ясна річ, такі симпатії готують УГС підтримку і розширення соціальної бази, що провіщає великі перспективи в зовсім недалекому майбутньому.

РОЗДІЛ V

ПОСАДЯТЬ — НЕ ПОСАДЯТЬ?

У листопаді 1988 року в Чернігові Микола Миколенко прочитав екологічну «Відозву Виконавчого Комітету УГС до громадян України» робітникам підприємства і запропонував підписатися. Зміст відозви робітникам сподобався, а підписати боялися, кажуть: «ми згодні з відозвою, але, що буде завтра з нашими дітьми, якщо підпишемося».

Оце заляканість. Справді, люди зі страху. Екологічну відозву — і то бояться підписати! Отже, думка «посадять — не посадять», покищо, — постійний складник свідомости нашого народу.

Так: посадять — чи не посадять?

Всі попередні міркування доводять безповоротність процесу перебудови стагнаційного суспільства в демократичне суспільство. Демократія ж передбачає право громадянина висловлювати будь-яку думку усно, письмово, чи в будь-якій іншій формі. Отже, на поставлене питання відповідаю: «Не посадять!» У цьому «не посадять» — моя непорушна віра в прогресивність розвитку суспільних форм життя в усьому світі, у тому числі і в Советському Союзі. Проте, прогресивний розвиток, це не рівнеська висхідна лінія; розвиток — це боротьба суперечливих інтересів поміж країнами, а всередині країни поміж різних соціальних верств і прошарків. Сталінсько-брежневська система приречена на загибель і вона з неминучістю відійде в небуття, а натомість зформується нова, прогресивніша, тобто демократична система. Та це не означає, що можна на сто відсотків виключати тимчасовий зигзаг на шляху цього розвитку. Він зовсім малоімовірний, але все-таки можливий і ніхто стовідсоткової гарантії не може дати, що, ставши на шлях боротьби за перебудову, людина сама обов'язково виграє. Суспільство, ставши на цей шлях, — програти не може. Але людина програти може, в разі отого зигзагу.

А чого боятися зовсім малоімовірного державного заколоту? (саме його я називаю зигзагом). Адже ж кожний день живемо під більшою ймовірністю потрапити на вулиці під авто, розбитися на літаку чи в поїзді, перевернутися в автобусі,

впасти з велосипеду чи спітнутися і тріснути головою об асфальт, потрапити газом, потрапити під електричний струм тощо?

Цей ризик є данина нашому технізованому способу життя. Ми часто бачимо поранених, покалічених, іноді вбитих. Припускаємо, що й з нами може статися нещастя і все-таки не боїмося користуватися літаком, газом. . . Так чого ж маємо боятися ризику, пов'язаного з участю в перетворенні хворого суспільства на здорове, задля спільного добра. Ризику, що за ймовірністю заколоти значно менший від усіх нещасть технічного порядку.

Советські громадяни, що є проти перебудови, йдуть на більший ризик і ось чого: якщо не демократизуватися і не зробити советське суспільство відкритим, а продовжувати стару політичну лінію конфронтації з капіталістичним світом, це означає довести конфлікт до атомної війни.

Таким чином активні демократизатори й українзатори мають малюсінський шанс потрапити до тюрми, а противники перебудови мають величезні шанси згоріти в атомній війні. Я просто показую — советське суспільство не має альтернативи до перебудови. Перебудова — це єдина можливість, спосіб вижити, а позаяк усі хочуть жити, то й експлуаторський клас, з КГБ та міліцією, поступово відступатиме і все легше битиме демократів гумовим дрючком в час демонстрацій.

РОЗДІЛ VI НАША МЕТА

Україна — це країна смутку і жалю, країна, де найбільше люблять свободу і найменше мають її. Україна — це країна найбільшої відданості і любові до рідного Краю і чорної зради його, країна дотепного гумору і безмежної тужливої пісні. ^{Тужить} Боже, наша душа і немає такого українського серця, що не здригнулося б від пісні, не забилося б, не заквилило б в ніжному тремтінні. А то підхопить вона душу в козацькому спогаді і понесе думку в люто-шалений вихор завзятого бою за волю, за долю. . . Чи полине в жаль за втрату, як ось в тужливо-тужливо розлогій пісні про Мазепу:

«З полтавського бою розбитий гетьман,
біжить одинокий Мазепа,
кругом тільки тирса та білий туман
безкрайого дикого степу» . . .

І цю пісню намагаються вороги знищити, закопати в землю, а разом з нею вирвати з нас нашу душу і жбурнути нас в небуття. Називали нас малоросами. Нас із нашим національним ім'ям вже майже закопали у землю і стали іменувати советським народом.

Та ні, ми ж не в труні і щоб не бути в ній, у тім наша мета.

Створення Українського народнього руху сприяння перебудові та Товариства рідної мови ім. Тараса Шевченка — знаменні кроки на шляху формування українських патріотичних структур національного масштабу.

Перехід від несвободи України до свободи буде поступовий, за допомогою реорганізації державних структур та витіснення із системи управління старих перевертнів національно свідомими людьми.

У швидко змінюваних обставинах наших днів найближчу мету УГС я бачу в тому, щоб докласти всіх зусиль для збільшення чисельного складу УГС. Необхідно створити і географічно і функціонально повну структуру, бо теперішня неповна. Їй бракує ще кількох обласних філій і для нормальної діяльності системи її структура повинна мати в собі всі необхідні функціональні ланки, укомплектовані фахівцями, що спроможні вести справу на високому професійному рівні.

Структура, що її має створити УГС, повинна бути побудована на основі сучасної оргтехніки та новітніх методів управління. Не можна розраховувати на успішність нашої громадської діяльності, коли побудувати структуру на основі організаційних засад 19 століття.

УГС має бути динамічна організація, що, спостерігаючи за швидкими змінами суспільства, уміє своєчасно переформувати програму і поставити цілі, що в міру розширення свободи та опритомнення людей після тривалого демагогічного часу, ^{бу} були б максимально можливим виразом наших заповітних мрій.

Щоб бути провідною, УГС має бути попереду всіх інших українських патріотичних течій, попереду настільки, щоб не порвати відчуття спільності стратегічного напрямку з тими, хто іде з нами.

Якою ми бачимо Україну?

Розп'ятою, сплюндрованою, зрусифікованою, розтерзаною. За цей стан дорікають нам наші пращури, що в свій час не дали згинуті Україні. Докори мучать не тільки наші душі. Вони мучать душі багатьох людей і, в першу чергу, творчу інтелігенцію, письменників. Користаючись із демократизації і гласности, вони почали бити на сполох, аби врятувати руїну. Газета «Літературна Україна» в кожному номері несе читачеві біль за втратою мови, а з нею і втрачено пісні, легенди, казки, звичаїв, — усього того, що було душею нашого народу всі дві з половиною тисяч років життя його над Дніпром. Ці люди — письменники, поети, літературні критики, кіно- та театральні мистці ще зовсім недавно в шовіністичній, брежневсько-щербинській задусі вичавлювали з себе хвалу і ^{руїнації} ~~на~~ ~~цію~~. Тепер вони випростовуть зігнуті спини і починають поволі повертатися до народу з правдивим словом.

Дай Боже їм енергії швидше ви^полоти хоч дещо з того кукілю, що вони так довго сіяли. Та УГС не виконала б свого історичного завдання, коли б допомагала їм, ставши просто поруч. УГС не гнулася, не лукавила словом ^{блудним} ~~блудним~~ і пішла за колючий дріт. Позаяк у нашу добу нечуваного розвитку засобів масової інформації ідеї УГС та її доля, так чи сяк, стали відомі народові, народ побачив у ній найповніше втілення своїх мрій.

Якою є Україна?

Розчавлена і принижена на всіх вітрах. Та вона, слава Богу, ще ніколи не була знищена. У ній завжди жеврів здо-

ровий дух національного самоутвердження і прагнення до незалежного державного існування. І доказ цього не тільки в тому факті, що вервечка політичних в'язнів-самостійників у московських концтаборах ніколи не переривалася, впродовж усіх 70 років окупації. Доказ цього в репліках простих людей на адресу окупантів, жартів, приказок, глузувань, посмішок на зразок саркастичного тосту: «Хай живе москаль на Україні».

Якщо дозрівання народу до здатності керувати самим собою, без чужого провідництва, є природній процес, то у вищезгаданих явищах знаходимо вияв цієї прогресивної тенденції. У ній прообраз сподіваного майбуття.

Як же УГС, посідаючи передове місце в справі відродження України, може дозволити собі не виправдати надій цих людей і стати своєю програмою поруч з письменниками та іншими патріотичними людьми офіційної системи? Ми не рівні з ними. Ми 12 років йшли попереду них. Так невже демократизація сп'янила наші голови так, що ми ладні опуститися на щабель нижче і замінити свій жовто-блакитний прапор на якийсь зовсім чужий?

Перебудова і розвиток національно-визвольних рухів в інших союзних республіках висувують перед Україною необхідність зформувати поряд з культурно-просвітнянськими та українізаторськими течіями і такої течії, що поставила б собі за мету вихід України зі складу Союзу ССР і створення незалежної республіки. Цього чекає частина українців на Україні і всі 4 мільйони української діаспори. Цього чекають від України Естонія, Литва, Латвія, Вірменія, Грузія і невеличкий національно-свідомий прошарок Білорусії. Цього чекає від України весь демократичний світ.

Невже ж ми, хто став на прою з імперією зла вже давно, в нових умовах спасемо і скотимося до рівня Спілки письменників України?

Пам'ять померлих в Кучино побратимів не пробачить нам запаморочення від бурхливості теперішнього життя. Вони загинули, а прапор не кинули додолу, вони нам його передали. Ми теж не будемо вічно жити, але доки живемо, хай не здригнеться прапор в наших руках і жодні коливання суспільних хвиль хай не затьмарять ясної ідеї національної незалежності.

Сам інстинкт індивідуального самозбереження штовхає нас до відокремлення від Росії, бо, прагнучи до світового панування, вона поставила весь світ на грань катастрофи. ~~В~~ Україні два сторіччя змушені були проливати свою кров не за свої національні інтереси, а в російських загарбницьких війнах. Годі вже! Послухаймо нашого мудрого Франка:

«Не пора, не пора, не пора
москалеві, ляхові служити.
Довершилась Україні кривда стара,
нам пора для України жити.»

Задля збереження нашої землі і самих нас від можливих ударів атомної зброї — *геть від Москви!*

Ідея самостійної України вже не одне сторіччя видається за найбільший злочин. Для Російської імперії, це справді найнебезпечніший злочин. На жаль, за час окупації нас так залякали, що ми навіть у родинному колі уникаємо розмов про долю України. Дарма, що доля нації безпосередньо відбивається на долі кожного з нас. Страх цієї теми став постійним складником народнього українського мислення, що ще більше роз'єднувало народ і робило його безборонною жертвою імперіялістичної, антиукраїнської політики.

З початком перебудови та гаслом переходу до нового мислення закорінений страх, очевидячки, скоро розвіється і поступиться тверезому поглядові на націю, її долю та право під сонцем.

А право Україна має! І нічого злочинного в ідеї створення незалежної держави немає. Із заміною свавільних, диктаторських методів управління суспільством на методи управління за допомогою законів, із переходом до правової держави, ми відкріємо як реальне право статтю 72 Конституції Союзу ССР, що проголошує: «Зажною союзною республікою зберігається право вільного виходу із Союзу ССР».

Стародавні римляни казали: «Хто користується своїм правом, нічий прав не порушує». Закон дає Україні право виходу зі складу Союзу ССР. Використання Україною цього права не порушує права жодної іншої союзної республіки. Із їхнього боку немає законних підстав чинити перепони Україні до виходу з Союзу. Якщо конституція проголошує це право, то використання його є нормальний правовий процес. Це, між іншим, означає, що наша пропозиція скористатися правом виходу не має в собі екстремізму, а ми не є екстремістами. Навпаки. Для безболісного і найсправедливішого розв'язання складних проблем, що виникають з відокремленням України, доцільно буде пропонувати створення погоджувальної комісії з повноважних представників урядів України, Московщини та інших 13-ох союзних республік.

РОЗДІЛ VII

ЧИ СЛІД ГОВОРИТИ НА ПОВЕН ГОЛОС

Всі українські політичні в'язні, яких зустрічав ³ на початку 60-их років і до 1987 року, думають про одне і те ж — незалежність України. Проте, знаючи, що за це б'ють найболючіше, чимало із них для зменшення кари намагалися зводити свою вину до захисту мови, освіти, культури тощо.

КГБ приймав цю хитрість і у слідчих документах називав антисоветською націоналістичною пропагандою оте національне просвітянство. Аби мати підстави казати світові, що боротьба за самостійність закінчилася з розгромом бандерівщини (яку було брехливо оголошено витвором німців у час війни), КГБ уперто уникав писати в документах справжню мету звинуваченого. А втім, це формальний бік справи. Чи вдавалося арештованому обдурювати КГБ по суті? Ні в якому разі, ніколи. Голови КГБ УСССР генерали Никитченко, Федорчук, Муха та їхні підлеглі, на підставі великого числа спостережень чудово знали, що коли вже людина пробудилася до захисту національної мови і культури, вона логікою свого духовного зростання неодмінно доходить думки про необхідність державної незалежності, і якщо зараз ще чітко не сформулювала собі цю думку, то неодмінно сформулює. Далі, з якої рації самостійність українцям має принести зло, коли 150 іншим народам світу вона приносить добро?!

Гра арештованого в заміну прагнення до самостійности турботами про культуру розв'язувала руки московській пропаганді на тему щастя і розквіту України у складі Союзу ССР, але зовсім не полегшувала долю арештованого і за свою нібито просвітянську діяльність він діставав строк як за справжню самостійщину.

Вигравав КГБ, а не арештований.

Позаяк кару діставав як за самостійщину, то й немає розумних підстав замінити справжню мету безневинним просвітянством. Ніхто нікого тут не обдурює, і ми КГБ і він нас дуже вже добре знаємо (маю на увазі не персонально, а як дві протилежні сили: рух за незалежність і установка душителей незалежності), щоб хтось міг когось обдурити. Від відкритого деклярування патріотами свого прагнення до незалеж-

ности строк ув'язнення не був би більший, бо він і так максимальний, зате ширше б розходилася центральна ідея, така проста і зрозуміла всякому пересічному українцеві, тоді як обертання слів на судах (а пізніше і в заявах) навколо мови і культури малозрозуміле робітникові і колгоспникові і мало їх гріє. Отже, окупаційну адміністрацію не обдурюємо, а свій простий люд залишаємо в тумані.

Перебудова вимагає нового мислення. Ця вимога стосується і нас. Ми теж повинні вчитися відкидати паліятиви і називати речі своїми іменами. При чому слід взяти до уваги ще ту обставину, що простий народ до такого крутіства думки, до якого дійшла так звана інтелігенція, ніколи не доходив, отже, й поверення до чесної прямої мови вимагає від інтелігенції більше зусиль, аніж від простого люду.

Народ живе, доки в ньому живе усвідомлення своєї окремішности та прагнення до самостійности. Тож задля збереження нашої нації, не затуманюймо двозначними словами наше справжнє самостійницьке ество. Будьмо ж правдиві і сміливі.

Левко ЛУК'ЯНЕНКО,
село Костирево,
Парабельського району,
Томської області

Грудень 1988 — січень 1989 рр.

ПОДЯКА

Почуваємось до милого обов'язку скласти ширу подяку Управі товариства «Українська Гімназія» у В. Британії (Богдан Марченко — голова, Осип Довбуш — скарбник) за княжий дар в сумі 3.000 фунтів на покриття коштів видання цієї праці і подібних документів з України.

УЦС